

A STÓSZAI MÉRTÉK JELENTŐSÉGE

Kovács Győző

az irodalomtudomány kandidátusa

Fábry Zoltán életművének hatása meghatározónak bizonyult a cseh/szlovákiai magyar irodalom kialakulására és további fejlődésére. Az alábbi *vázlatos áttekintés* – nagyobb tanulmány részleteiként – csak főbb vonásaiban követheti nyomon a hatás jelenlétét.

Fábry alapozó volt; két ízben bizonyosan. A két világháború utáni történelmi-társadalmi periódusban. A mindennapok vonzásában élt; szuverén alkat volt, s ilyen gondolkozású íróként rányomta szellemi bélyegét – törekvésein, írásain, figyelmeztetésein keresztül – a szlovákiai irodalom szellemi életére.

A kor által felvetett kérdésekre válaszolni kellett, s azokra Fábry válaszolt is. Élénken reagált a kor kérdéseire a kialakult feltételrendszernek megfelelően.

Az közismert, hogy Fábry Zoltán gondolatait, írásait az emberirodalom, a *vox humana*, majd az antifaszizmus szolgálatába állította. A *vox humana* (s ezzel szinte egyidőben az *emberirodalom*) fogalmát is ő vezette be, és erősítette a kor irodalmi életében. A *vox humana* forrásvidéke: a háborút túlélte ember hirdett új programot, az *emberirodalomét*. Ennek megfelelően: a szlovákiai, „szlovenszkói” *más-ság* szorosan összefüggött az új, teremtő ember képével, azéval, aki az új erkölcsi és társadalmi rend, az új valóság megteremtője lehet, és lett. Mindennek megfelelően Fábry évtizedekkel később úgy fogalmazott, hogy „a vox humana az író nélkülözhetetlen alapál-

lása és az irodalmi folytonosság következetesége...”

*

Ha végigtekintünk a cseh/szlovákiai magyar írók és költők életén, művein, elmondható: szemléletük kialakulásában meghatározó szerepet játszott/játszik a szülőföld, a környezet, s a történelem gondolkodásformáló ereje. Ha figyelmünket az 1945 utáni korszakra fordítjuk, elegendő felütni a *Csallóköztől a Bodrogköz*ig, vagy a *Jelenlét* gyűjteményes, nemkülönben a *Vita és vallomás* című interjúköteteket lapjait, vagy megemlíteni Turczel Lajost, aki szép és tisztos fejezet(ek)et szentelt az ipolyszalkai szülőföldnek és tájnak, az emlékezéseknek. Említhetjük a bodrogközi költő, Török Elemér líráját, amelyben a szülőföldet úgy emlegeti, „akár anyánk képét”, s el-elcsodálkozik „egy-egy délceg jegenyén”.

Ami az első korszakot (az I. Köztársaság) illeti: nem térünk ki Trianon következményeire, az új államiságra stb. Csupán azt rögzíthetjük, hogy a szlovákiai magyar irodalom sokáig fehér foltnak látszott, s megkétszerezte kétségtelen ténynek bizonyult. Mindez, főként az utóbbi különösen szembeűnő volt az 1950-es évekig.

Ugyanis 1945 után a táj és a *történelem* – mint élményforrás – ötvözetében a súlypont áttolódott a történelem „javára”. Mint ismeretes: az ezt követő esztendő a jogfosztottság

évei voltak (1945–1948). Nem véletlen, hogy ennek az időszaknak egyetlen reprezentatív műve *A vádlott megszólal* lehetett. A leendő irodalmi alkotások *élményforrásai* a megaláztatás, a sértések, az arcucsapások lehettek. Egy új társadalmi rend kialakításában a bosszú és a nacionalista gőg vezette a nemzeti többséget, s ebben a hivatalosan irányadó jogi alap – jobb esetben – a Kassai Kormányprogram volt (annak hírhedt VIII. fejezete). Amikor pedig – úgy-ahogy – rendeződni látszottak a vitás kérdések, akkor „a magyarokkal szemben elkövetett visszaélések korrigálása... egybeesett a szektás pozíciók erősödésével. Ez is hamis elképzelések forrása lett a csehszlovákiai magyarok körében” (Arató, 1969, 79.).

Fábry Zoltán és a csehszlovákiai magyarság történelmének (talán) legtragikusabb szakaszát élte át a második világháború utáni években: a jogfosztottságot. Negyedszázad múltán a második traumát kellett át- és végigélni – félelmetes erők támadásai közepette. A második *Palackposta*, *A vádlott megszólal* és a *Noteszlapok* üzeneteinek korszaka ez. 1944-ben és 1945 elején a moszkvai tanácskozáson sok minden eldőlt (Gustáv Husák), majd a Kassai Kormányprogram meghirdetésében, utóbb a hírhedt elnöki dekrétumokban – a végrehajtásban.

Az új Csehszlovákia (a felújított állam) – nemzetközi támogatással – megszabadult a német nemzetiségeitől, s arra törekedett, hogy a magyarok is erre a sorsra jussanak. Mivel ez utóbbit a nemzetközi szerződéssel nem hagyták jóvá, a „kollektív bűnösség” elvének meghirdetésével a „lakosságcserehez”, illetve a csehországi „deportáláshoz” folyamodtak. Végző esetben a „reszlovakizációt” tartották helyes útnak. A magyarság zömét megfosztották állampolgárságától.

A reszlovakizálás „valójában erőszakos kísérlet volt arra, hogy... belpolitikai »eszközökkel« oldják meg a szlovákiai magyarok helyzetét” (Arató, 1969, 73–74.). Minderre mi lehetett Fábry Zoltán válasza? – *A vádlott megszólal*, az *Üresjárnat* naplójegyzetei, a *Noteszlapok* üzenetei mint egy új kor palackpostái.

A vádlott megszólal „sajnálatos grimasza volt a sorsnak, hogy a profetikussággal... hadakozó Fábry első szava 1945 tavaszán nem az eszme, a közös harc győzelmét köszönhetne, hanem panaszkiáltás volt nemzetisége kollektív bűnhődése miatt...” Fábry hite megrokkant, megtört, az illúziók tovaszálltak. *A vádlott megszólal* című röpiratát a „nemzeti tudat, nemzeti önérzet sérelme váltotta ki”. Fábry a kollektív bűnösség elvét elutasította, s a kollektív büntetlenség elvét hirdette meg: a magyarság a vox humana népe. Ő úgy értékelte a kialakult történelmi és politikai helyzetet, hogy a „faszizmus jegyeire hasonlító »új barbarizmus« megnyilvánulásai” (Fónod, 1993, 110.). Fábry noteszei valóban erre utalnak (*Üresjárnat*, Fábry, 1991).

*

Az elnémíttóság, leszorítottóság után, a mélyponton – az irodalom szempontjából külső tényezőként – felszabadultságot jelentett az *Új Szó* 1948. december 15-i megjelenése. Ekkor és itt jelent meg Fábry első nyilvános írása, *Az első szó*. „Az első szót hosszú hallgatás után leírni, mérlegelni, kimondani nem könnyű... A hallgatás: betegség, a görcs nehezen enged, első nekifutásra nem múlik, még ha el is jött a pillanat, amikor szólni kell, és beszélni lehet; társulni újra, ember- és munkasorba állni újra, élni felemelt fővel és közösséget építeni, oszthatatlan békét...”

Innen és ekkor lehet újra indulni, behozhatatlan hátránnyal. „Mi majd négyéves

késéssel lépünk a béke küszöbére. Behozhatatlan hátránnyal, de le nem becsülhető előnnyel indulunk: tiszták maradtunk, emberek maradtunk. Némák voltunk és embertelen hang nem hagyta el szánkat...”

Érthető, hogy közel tíz év múltán, 1958 szeptemberében, egy újabb indulást köszöntve – már az irodalomra helyezi a hangsúlyt. Útjára indult az *Irodalmi Szemle*. Beköszöntőjét is Fábry írta: „Ideje már bizony” – idézve az Ady-sort. Ekkor a távlatok is megnőttek: míg 1948 telén négyéves hátrányról szólt, itt és ekkor „negyven év mulasztását kell pótolni, behozni, megszüntetni.” Bizonyos folytonosságot szem előtt tartva, teszi fel a kérdést: „Miért nincs elhatározó, döntő eredményekkel kiálló, önmagát mutató, láttató magyar irodalom Szlovákiában? Miért nem volt, nem lehetett igazi irodalmi folyóirat? Ennek önmagunk elégtelenségén, torzó voltán kívül, úgy gondolom, az örökös mostohagyerekors az oka. Egész életünkben nem ismertük a napos oldalt, a változások hideg léghuzatos posztjára állítva, épp a meglátás, a megértés melege hiányzott a legjobban...” Fájdalmasan említi fel, hogy „Erdély csupa tradíció: irodalma egy kipróbált, önbiztos alapra épülhetett.”

Fábry Zoltán ebben, ezekben látja bizonyítottnak az irodalmi megkésetttség okát, említi fel a fehér foltokat, az ismeretlenséget. Pedig ekkor (1958) már jelentkeztek az első ígéretes jelek az induló szlovákiai magyar irodalomban. Elegendő Dénes Györgyre vagy Bábi Tiborra utalnunk. Fábry hiányérzete nem is e vonatkozásban merült fel velük és pályatársaikkal kapcsolatban.

*

Fábry Zoltán az induló irodalomban meglátta az ígéretes tehetségeket, s ennek tudatában

és felelősségében merete és tudta őket megbírálni. Egy évtizedet ölelt fel e szigorú mérce állandó használata; a stószai mérték. Miben? Miért? Így sorjázta e témában írott cikkei: *Harmadvirágzás* (1954), *Fiatalok antológiája* (1954), *Kevesebb verset – több költészetet* (1955), *Res poetica* (1959), *Az igényesség műfaja* (1960); hogy mindezeket kövesse majd *Stószai délelőtökben* megjelent nagy formátumú írása, az *Antisematizmus*, amely eredetileg 1964-ben jelent meg.

A *Harmadvirágzásban* arról ír, hogy költőink mondanivalójának nincs elég élményrealitása, mélységtartalma, a felületet még ének fodrozza, szavalat díszíti. Vegyünk egy konkrét példát: Török Elemér költészetét, aki 1954-ben Ozsvald Árpáddal és Veres Jánossal egy kötetben indulva mutatkozott be. Fábrynak a „frázishínár” jut eszébe Török Elemér *akkori* verseit olvasva: „a pontosság lelkesedése”, mely „a plakátstílus nyomdafestékével van felmázolva”. Sorai nyersegek – írta Fábry – „ki nem daloltak” s többnyire „lírai fogalmazásokkal” váltakoznak. A stószai kritikus szerint csupán „szerelmi lírája felfigyeltető”.

Turczel Lajos már úgy értékeli, hogy Török Elemér – Ozsvaddal és Veressel együtt – „a harmadvirágzás úttörő lírikusai” közé tartozik. Fogyatékoságai ellenére a kritikus arról szól, hogy „mi bízunk ebben a fiatal költőben”, hiszen „a kemény elszántság... bizakodóvá tesz bennünket. A „pedagógiai kritikus” Turczel tanár úr a szigorú kritikus Fábry Zoltán szavaival biztatja az indulót, a fiatal verselőt: „Légy költő, légy névadó, a szlovákiai magyar verselő... nézz és törj nagyobbakra: névadásra! Kevesebb verset és több költészetet: ez legyen a jelszó!”

Ezekben az – ötvenes-hatvanas – években Fábry Zoltán mellett Turczel Lajos foglalkozott behatóan – pedagógiai kritikusként – a

szlovákiai magyar irodalommal, tágabban az irodalmi élettel és hatásaival. Egyik tanulmánya, *Lemaradottság, sematizmus, utósematizmus* azonos évben jelent meg Dobos László első regényével, 1963-ban. Rövid elemzésében Turczel szerencsésen ötvözi a politikai dogmatizmus és az irodalmi sematizmus – adott esetben – egymástól elválaszthatatlan kapcsolatát. Objektív okokat említ az 1945–1948-as évekből (ezeket mi már érintettük). Továbbá az általános – embert, költőt és írók körülvevő – politikai háttérrel bizony figyelembe kell venni. Ugyanis – mint Turczel Lajos magyarázatként megállapította: „a sematizmus virágkora idején (1950–1956) a mi... irodalmunkban az erkölcsi bátorság problémája fel sem merült. Művészileg és politikailag tapasztalatlan költőink (és íróink) a sematizmus által kitűzött egyoldalú eszmei posztulátumokat lelkesen és meggyőződéssel tették magukévá, mert azok mögött egyrészt a magyarság jogait visszaadó Február fedezetét, másrészt a szocializmus perspektíváit érezték”. (Turczel, 1965, 256.)

Dobos László is kitér a cseh/szlovákiai sematizmus problémáira. A *Gondok könyvében*: „Irodalmunkkal együtt megéltém a sematizmus idejét: keserű, tanulságos élmény... A megaláztatások nyomása alól szabadulva az otthon, a haza, az élet öröme terjedt közénk. A sematizmus ezt fokozza fel, ezt torzítja éjjelnappali tapsolássá, éljenzéssé... heves lázként hirtelen lobbant fel a túlradó dicsőítés, szépités... nyelvünkön a hála éneke (bűn és bűnhődés nélkül) – borzongató ellentétek”.

Ebbe a társadalmi és főként irodalmi állapotba lépett (be) Fábry Zoltán. „A sematizmus heveny állapota – folytatja Dobos László – irodalmunkban viszonylag rövid. Fájó, hogy egybeesett az indulással...” (Dobos, 1983, 201–202.)

Két esemény rövidítette a szlovákiai irodalmi sematizmus idejét. Az egyik: „Köszönhető ez Fábry Zoltánnak, aki a háború utáni első írásaitól haláláig minden sematikus gondolat ellensége és irtója. Két kiemelkedő jelentőségű, *Kevesebb verset – több költészetet* és *Antisematizmus* című tanulmányával torlaszt emel e zsákutca bejáratához. Mondván: erre irodalmi út nem vezet. Fábry a sematizmus ellenmérge...”

A másik, időt rövidítő tényező: „Rövid volt a sematizmus ideje, köszönhető ez Tözsérék, Cselényiek költői belépőjének is, akik vad haraggal vetették el a dogmatikus élet- és irodalomszemléletet”.

Erre a felismerésre jut Görömbei András is, aki összefoglaló monográfiájában arról ír: „Az igényeket Fábry esszéi, Turczel Lajos kritikái és Dobos László »szélesebb irodalmi látóhatárt« követelő, határozott koncepcióról tanúskodó írásai jelentették be elsősorban, de egyre nagyobb szerepet kaptak ebben a még fiatalabbak, főleg Tözsér Árpád és Cselényi László”. (Görömbei, 1982, 169.)

Csupán emlékeztetni szeretnénk arra, hogy az 50-es évek elején Magyarországon is a sematizmus volt az irodalom egyik fő gondja (Lukács György, Révai József szerepe a sematizmus felszámolásában, a pozitív hős szerepe stb.). Az esztétikumot s mindazt, ami abból következik: kevéssé kérték számon (ez már Lukácsnál is feltűnő volt). Sajátos értékrendjével Fábry Zoltán előttünk (magyar irodalom) járt. Ugyanis: Fábry számára többnyire a művek mögött föllelhető írói magatartás erkölcsi súlya volt fontos. A bizonyult kölcsönhatások gyakran zavarják egymást, a mondanivaló világos megértését. Azt, hogy voltaképpen az *esztétikai* (értékrend) vagy a művek *erkölcsi* (magatartás) súlya a fontosabb, a vizsgálendő.

Az ötvenes évek közepén írt tanulmányai-
ban Fábry Zoltán – érthetően – állandóan a
viszonyítási pontokat keresi. Így méri a „har-
madvirágzás” értékeit is. Úgy látja, hogy az
első, illetve a második virágzás költőihöz ké-
pest az indulók – „talán az egy Bábi Tiboron
kívül” – még nem jutottak túl a középszeren,
ami azonban nem azt jelenti, hogy „legújabb
fejlődésünkben ne lássunk határozott felfelé
ívelő vonalat”. Ennek bizonyosságául idézi föl
Dénes György, Gyurcsó István és Veres János
költészetét, új köteteik ürügyén.

A *Res poetica*-ban Fábry a költészetet ré-
szesíti előnyben. Ugyanis azt írja: „A költészet:
névadás. Maradandó definíció... A névadás:
névteremtés... A költő csak így – e névadás-
sal – lehet milliók szava”. A magunk részéről
a kört inkább tágítjuk, s nem csak a költé-
szetre vonatkoztatjuk, hanem az irodalmi
művekre általában. Abban egyetérteni lehet
Fábryval, amikor a *provincializmussal* szem-
ben a *világra nyitottságot* szorgalmazza mint
igenyességet.

Az *Antisematizmus*-ban Fábry Zoltán
mindvégig éberrel tartva jelenti ki saját érték-
rendjét. Ez pedig: az irodalmi alkotás (költé-
szet, epika stb.) művészi értékében realizáló-
dik. A művészet és a valóság kapcsolatában
Fábry Zoltán megismétli: „A költő csak név-

adó. A vers: törvény”. (Fábry, 1968, 33.) De ő
is messi kiáltja – miként Turczel Lajos ko-
rábban megállapította –, hogy „a sematizmus-
ról nem lehet a dogmatizmus nélkül beszélni.
Összetartoznak. A sematizmus: okozat; okát
a dogmatizmusban kell keresni. A sematiz-
mus nem más, mint felhígított, vulgarizált
dogmatizmus”. (Turczel, 1965, 258.)

Az *Antisematizmus*: hatalmas összegzés.
Abban az értelemben is, hogy az előbbi négy
tanulmány egész követelményrendszere ben-
ne foglaltatik. Abban az értelemben is: összeg-
zésével *bizonyos* nyugvóponttra juttatja a
szlovákiai magyar irodalom *korabeli* problé-
máit. A továbbiakban megkerülhetetlen lesz/
lett: „a költészet az őszinteség műfaja. A se-
matizmus: alkalmazkodás, sablonalkalmazás,
frázis, őszintétlenség. A költészet ipso facto:
antisematizmus... A költészet: lélek, szellem,
ember. *A költészet a humánium műfaja*. A
költészet a vox humana... A lényeg az embe-
riség. Az írás lényege és értelme, mértéke és
értéke: a vox humana”. (Fábry, 1968, 337.)

„Beszéljen a vers és a novella, bizonyítson
a dráma és a regény”. (Fábry, 1968, 367.)

Kulcsszavak: szülőföld, táj, történelem, ki-
sebbségi szerepkör, irodalom, irodalmi hatás,
sematizmus, antisematizmus

IRODALOM

- Arató Endre (1969): *A magyar-cseh-szlovák viszony
ötven éve*. Kossuth, Budapest
Arató Endre (1977): *Tanulmányok a szlovákiai magyarok
történetéből 1918–1945*. Magvető, Budapest
Csanda Sándor (1971): *Harmadik nemzedék*. Madách,
Bratislava
Dobos László (1983): *Gondok könyve*. Madách,
Bratislava
Fábry Zoltán (1963): *Harmadvirágzás*. Bratislava
Fábry Zoltán (1968): *Stószai délelőttiök*. Madách,
Bratislava

- Fábry Zoltán (1991): *Üresjárat 1945–1948*. Regio–
Madách–Kalligram, Budapest–Pozsony
Fónod Zoltán (1987): *Megmozdult világban*. Madách,
Bratislava
Fónod Zoltán (1993): *Perben a történelemmel*. Madách,
Pozsony–Bratislava
Fónod Zoltán (2003): *Számvetés*. Madách–Pozsonium,
Bratislava–Pozsony
Fónod Zoltán (2004): *Önarcképek*. Madách–Pozsonium,
Bratislava–Pozsony
Görömbei András (1982): *A csehszlovákiai magyar iro-
dalom 1945–1980*. Akadémiai, Budapest

- Kovács Győző (1973): A Fábry-életmű kutatásáról.
Problémák és feladatok. In: *Fábry Zoltán kortársai
szemével*. Madách, Bratislava
Kovács Győző (2007): A vox humana forrásvidéke.
Magyar Tudomány, 168, 4, 490–495.
A Magyar írók első kongresszusa (1951). Művelt Nép,
Budapest, 133–143., 267–275.

- Szeberényi Zoltán (1986): *Visszhang és reflexió*. Madách,
Bratislava
Szeberényi Zoltán (2000): *A magyar irodalom Szlová-
kiában 1945–1999*. Ab-Art, Bratislava
Turczel Lajos (1958): *Írások mérlegen*. Szlovákiai Szép-
irodalmi, Bratislava
Turczel Lajos (1965): *Írás és szolgálat*. Szlovákiai Szép-
irodalmi, Bratislava

